

Українські народні звичаї у теперішньому побуті

Леся Храплива-Щур

(уривок)

Українські народні звичаї походять здебільшого ще з передхристиянських часів. Упродовж віків вони злилися з християнськими звичаями та обрядами в одну гармонійну цілість. Вони переважно віддзеркалюють життя хліборобів, що було дуже тісно пов'язане з природою. Це й витворило окремий український світогляд. Особливістю цього світогляду була велика пошана праці, потреба ладу та порядку в усьому й привітність до людей. Сили природи, на які людина не могла мати впливу, викликали в наших предків почуття подиву й набожності. Наші предки — погани одухотворювали й почитали сили природи: сонце, вітер, дощ, але ставши християнами сприйняли віру в єдиного Бога й старалися притримуватися Його законів.

Християнству в Україні буде незадовго тисяча років. Світогляд нашого народу близький був до християнства, тож упродовж тисячоліть витворив свої прекрасні та глибоко-змістовні релігійні традиції. Ці традиції мають значення не лише для нас — українців, вони теж мають свою вагу, як частина вселюдського ідеалу — намагання пізнати Бога, — Найвищу Правду та виявляти свою любов до Нього.

Українці в країнах діаспори живуть переважно в містах, серед населення іншої мови й культури. Модерна цивілізація сучасних міст творить інші умовини життя, ніж ті, які були колись по наших селах. Та і життя у наших містах було дуже відмінне. Здавалося б, що наші старовинні звичаї тут зовсім не мають місця. Що спільного має наше життя на фабриці, чи в бюро з урожаєм збіжжя чи роєнням бджіл? Одначе, приглянувшись ближче, побачимо, що тут справа не у сільському господарстві, але йдеться про всяку чесну та щиру працю, про турботи нею та її успіхи, про життя згідно за правилами та законами Бога і природи. Ці вартості у звичаях ніколи не будуть "перестарілими", чи "не на місці", де б ми не жили, бо у них є стародавні уявлення, тямки наших предків, бо вони — це тільки знаки-символи тих великих вартостей. Знаки важливі й особливо гарні, поетичні.

І що найважливіше — всі стародавні звичаї є твором українського народу. В них його духові скарби. Коли їх зберігаємо, живемо нашим власним життям. А, коли передаємо нашій молоді, ми даємо їй українську духовність. Передавання традицій та пошана й плекання наших звичаїв — може бути цікаве та захоплююче і для теперішньої молоді, коли вона переживе їх разом з нами, коли матиме про них милі й дорогі їй спогади дитинства. На них можуть тоді далі розвивати й поглиблювати українську свідомість дітей наші Церкви, школа, молодечі організації.

Очевидно, що кожний звичай, що його ми дома притримуємося, треба дитині належно пояснити, обговорити з дітьми. Багато чого цікавого скажуть нам ще живі

сьогодні дідусі й бабусі, коли їх схочемо розпитати та слухати. Та й наша преса, головню жіноча, така, як "Наше Життя", "Жіночий Світ", "Промінь" містять дуже багато статей про наші звичаї. Є теж окремі великі праці про наші народні звичаї, такі, як С. Килимника, О. Воропая, митрополита І. Огієнка. Треба лиш їх шукати, а знайдемо в них і описи, і пояснення всіх цих звичаїв. І зможемо їх належно пояснити нашим дітям. Бо тільки те, що дитина розуміє, те може й пошанувати і запам'ятати на все життя. Що ж буде незрозуміле, те залишиться чужим, а то й виглядатиме молоді смішним.

У будні дні наша пересічна родина в країнах поселення живе окремо, кожний її член у своєму світі між чужими: в школі, чи на праці. Правда, і в будні дні можна зробити короткі хвилини спільного життя родини якнайбільше "українськими". Але найбільше надаються до пізнання та переведення наших українських звичаїв — свята. Тому треба звернути на них особливу увагу.

Свята в календарі староукраїнського року були якнайтісніше пов'язані з порами року та відповідною до них працею в полі й в господарстві. Але коли прийшло в Україну християнство, церковні свята злилися із старовинними і тому будемо розглядати їх разом.

Народження

Поява кожного нового члена роду була великою й радісною подією для всіх. Тільки ж на матір і дитину, слабих у той час та безпомічних, чикало багато небезпек, від злих сил та від людей. "Нечистий" міг навіть забрати матері дитину та підкинути свою. Тому треба було їх належно охороняти, і це робила баба-повитуха. Вона була не лиш помічницею породіллі, але й жрицею, яка вводила нову дитину у члени роду. Та всі її завдання зовсім відпадають, коли сьогодні діти народжуються переважно в лікарні і там мають точні приписи, як обходитися з ними.

Але після повороту матері й дитини додому можна багато чого доповнити. Наприклад, гарний звичай, що дитині кладуть у головах хліб — знак життя, та ніж — на оборону перед злом.

Христини зате вже зовсім у руках батьків. Їх старалися влаштувати якнайшвидше, ще навіть того самого дня, бо перед христинами мати не сміла кормити дитя. Це знов виконують тепер тільки в випадках небезпеки життя дитини, що христять її зразу. Та з цього нам вказівка, щоб не проволікати з христинами, а хлаштувати їх якнайшвидше.

Хресних батьків запрошував зараз же у день народження батько, заходячи до їх хати та обмінюючи з ними бохонець хліба.

Установи хресних батьків вимагає не лиш стародавній звичай, але й Церква. Між хресними та рідними батьками постає певне споріднення. Куми вважаються ніби членами одної родини. Також і діти їх належно поважають, не забувають відвідати вперше зі святою вечерею, зі свяченням чи з засіванням.

Гості, які сходяться на христини, приносять у хату хліб, сіль та овочі — знаки добробуту. Кума приносить кілька метрів білого полотна — це обрядове "крижмо". Ним покривають дитину під час хресту, а опісля шиють із нього білля дитині.

Гостина після христин — річ самозрозуміла, не лиш у нас. Із замітних звичаїв —

прощаючи гостей, мати роздає "виноград", тобто варені яблука й грушки, а також, на пам'ятку, "квітки" — китички із колосків, зілля та калини.

Цікавий наш традиційний обряд "пострижин", тобто першого стриження волосся дитині. Не раз роблять це зразу при христінах, не раз пізніше, аж до п'ятого року життя. Дитину саджають на вивернений вовною вверх кожух — знак повноти й добробуту. Хтось, дуже часто власне хресний батько, витинає їй по жмуткові волосся над чолом, над потилицею та над обома вухами. В давнину був для хлопців теж обряд "посадження на коня", бо ж чоловік мав бути лицарем-войовником і вміння їздити на коні було його основною вмілістю.

Всі ці обряди — це введення дитини в життя і в родину, та охорона перед "злом".

Весілля

Весілля — народний обряд пов'язаний із вінчанням, не мало точно визначеного часу в народному календарі. Правда, звичайно "змовини", тобто домовлення про вінчання, сватання та заручини відбувалися восени, після закінчення робіт у полі, а весілля в часі м'ясниць, до Великого Посту. Правда, на ці часи не було якогось окремого припису, хіба що в пости весілля не могло відбуватися.

Весілля в давнину тривало цілий тиждень і було великою, дуже точно опрацьованою драмою. Виступало в ній багато осіб з визначеними ролями і вживалося багато предметів, що мали своє окреме значення. Загальний план святкування був майже по всій Україні той сам, але поодинокі пісні та обряди мінялися дослівно від села до села. Всюди наприклад молодий і молода мали почот із неодружених хлопців та дівчат, але вони називалися різно: стрітильники, бояри, дружби, дружки, світилки. Крім батьків молодять належали до весілля й інші старші, одружені люди, як коровайниці, свашки, свати, староста, маршалок. Хтось із них звичайно був "майстром церемонії" цілого весілля.

Так само всюди був необхідний коровай, білий весільний хліб. У різних околицях України він виглядав різно, але завжди прикраси на ньому вказували на злуку двох родів, початок нового життя, щастя та багатство. І так бували на короваях пташки з тіста (знак власного гніздечка),

"баранячі роги" та "шишки" (багатство й плідність) чи зелена галузка "гильце", знак "дерева життя", прикрашена різнобарвними стрічками.

Наші часи й обставини дуже інші. Але зі старовинних звичаїв треба вибирати ті, що їх пам'ятають старші люди з наших родинних околиць та обрядовість і ритуали, що їх можливо сьогодні проводити.

Початком весільної церемонії було сватання. Воно було після того, як молодята самі добровільно згодилися одружитися. Сватання завжди виглядало так, що два поважні старші господарі, свати або старости, йшли з хлопцем до дому батьків дівчини та просили їх про дозвіл на одруження. При цьому, одначе, питали й саму дівчину, чи вона згідна. Свати виголошували довгі й поетичні промови, порівнюючи молодого до князенка, а себе до ловців, які шукають прекрасної куніці. На випадок згоди, старости з батьками обмінюються хлібом і молода припинає хлопцеві до пояса вишиту хустку, а

старостів пов'язує рушниками. Якщо треба відмовляти, то замість прикрих слів, батько частує сватів чаркою горілки.

Цей обряд можна при добрій волі й відповідному наставленні проводити при нагоді заручин. Але найважливіша його суть у тому, що весілля — не лиш справа молодят, але й їх родин та громади (старости). Добрий добір подруж був важливий для всього роду, чи навіть села. Навпаки, як це є тепер у сьогоднішньому світі, де молоді невтомно підкреслюють, що "це наше життя й нікому до нього мішатися". А власне в обставинах діаспори так до болю важливо, щоб одружувалися українці з українками, бо це найкраще забезпечення збереження українства у вільному світі. Мішані подружжя, хоч є погляд їх захвалювати, все ж таки вони відводять від українських Церков та від українства взагалі значну частину нашої молоді, та навіть і при найкращій волі батьків дуже утруднюють виховання їх дітей на українців. Тому в наших обставинах добір молодят-українців є не лиш завданням сватів у вирішальну хвилину, але послідовною дбайливістю батьків, вже від колиски дбати про національне виховання своїх дітей.

Після сватання йдуть традиційні "обзорини" та познайомлений батьків молодят і договорення про всі подробиці весілля. Крім сватання відбуваються опісля ще й "заручини". Вони є майже повторенням сватання, тільки ж молоді засідають святочно за столом на покутті (заводить їх туди староста, держачи середину рушника, кінців якого тримаються молодята), а батьки благословлять їх.

Нашій традиції чужий обряд дарування перед весіллям, дуже поширений в англосаксонській культурі "шауер". У нас молодят обдаровують, але аж при весільному столі, це називають "перепивання до молодої". В подяку за дарунок гість дістає чарку горілки та шматок коровай або булочку в формі пташка, "перепієць".

Наші традиційні святкування перед весіллям це вінкоплетини, або дівич-вечір, однаке без обдаровування. На ньому молода прощається зі своїми подругами, бо відтепер буде їх розділювати велика суспільна різниця. Дівчата ж плетуть молодій та молодому вінки (хіба що в церкві вживають при вінчанні металеві корони, тоді плетуть лиш один вінок для молодої). Й співають відповідні пісні, як і впродовж цілого весілля.

До весільних приготувань належить теж печення короваю. Печуть його поважні жінки— коровайниці з відповідними обрядами та піснями. Ножна приносить потроху муки на коровай, що знов вказує на весілля — як спільну справу роду чи громади. Печення коровай, як і вінкоплетини, пов'язане з гостиною, прийняттям.

Запросини на весілля відбувалися колись особисто: молода в повному наряді ходила з друзками по селі та запрошувала кожного, кланяючись низько. Сьогодні такі обрядові запросини можна влаштувати хіба у найближчому сусідстві. Залишається звичний тепер спосіб запрошення друкованими повідомленнями. Та карточка-запрошення повинна бути в українському стилі, виконана з добрим смаком, без переладувань, з традиційними весільними знаками, як коровай, рушник, пара голубів, китиця польових квіток тощо.

Одяг молодят та їх почоту — справа немаловажна. Наше неукраїнське довкілля має щодо цього точні приписи, але ніхто не заборонить нам одягнутися саме на цю

святкову хвилину з підкресленням нашого українства. Сукні молодої та дружок можуть бути прикрашені вишивкою, але скромно та естетично. На Полтавщині навіть знають білу вишивку, що підходить до білого одягу молодої. Між іншим роблять не раз і так, що до вінчання молода та дружки йдуть у модерних сукнях, а на весілля вбирають стильові народні одяги.

Можна теж вжити справді історичних одягів. Та тут треба пам'ятати, що мусить їх проектувати хтось, хто справді розуміється на цьому ділі. Також треба звернути увагу, що чоловіки не так радо передягаються в незвичні убори, як жінки, а проте вбрання молодого й дружок мусить підходити до жіночих одягів.

Весілля починається в домі молодої. Нема в нас пересудів, які забороняли б молодим бачити одне одного перед вінчанням. Також батько не веде молодої до вівтаря, а тільки обоє молодят веде вже з притвору священник і тільки їх, не батьків, питає, чи бажають одружитися.

Перед виходом до церкви батьки сідають рядком, тримаючи на колінах бохонці хліба та благословлять стоячих навколішки молодят іконами Христа та Богородиці. Ці ікони, "батьківське благословення" займають опісля почесне місце в домі молодят.

До благословення може теж бути долучений обряд "посаду". Молоду саджають на скрині з її приданим, підстелюючи подушку. Молодий (чи часом батько або староста) розплітають їй косу, що остається розплетена на весь час весілля, та накладає вінок. У вінку повинен бути обов'язково барвінок, зелений або позолочуваний. Після розплетення коси молода кланяється кожному членові родини та дякує, що її виховали та доглядали.

До церкви молодята їдуть окремими возами (в наших обставинах, очевидно, автами) молодий з жінками, молода з чоловіками з родини. А повертаються вже разом.

Дуже гарний звичай у церкві — що молоді стоять перед престолом на білому вишитому рушнику. При виході з церкви друзі та подруги обсипують молодят вівсом чи пшеницею; ніколи чужим нам рижем. Але значення одно: це насіння майбутнього щастя.

Дуже важко вкласти у кількогадинну весільну гостину, звичайно у винаймленій залі, всі весільні обряди, які відбувалися напереміну в хатах молодого й молодої. Туди входить "викуп", що його платить молодий родині молодої, щоб впустили його до її хати, перевезення приданого до хати молодого та введення молодої в його хату і багато ще інших звичаїв.

Із них усіх на сьогодні дуже важливе, щоб батьки зустрінули молодих на порозі весільної залі, як велить звичай, хлібом та сіллю.

Коровая не крають молоді, тільки староста. Він і роздає по кусочку всім членам родини, викликаючи та вихваляючи до цього кожного зокрема.

Про дарування молодим, "перепивання", ми вже згадували.

Окремий і важливий обряд, це скинення вінка молодій та пов'язання її голови білою хусткою. Пов'язує молоду мати, а під хустку може ще дати очіпок, який надає зав'язаній хустці бажану форму. Хустка й очіпок — це знак, що молода стає жінкою.

З нагоди весілля, як і всіх інших родинних свят, добре й гарно складати датки на різні народні та добродійні цілі.